

УДК 347.91

Наталія Василина,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗМІСТ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджуються питання механізму правового регулювання залежно від змісту правовідносин. Говорячи про цивільно-процесуальні правовідносини, ми насамперед наголошуємо на важливості окреслення саме сутності правового регулювання під час розгляду та вирішення матеріально-правових спорів у порядку цивільного судочинства.

Ключові слова: механізм правового регулювання, цивільно-процесуальне регулювання, зміст цивільно-процесуального регулювання, механізм судового захисту, виконання судового рішення, доступність правосуддя.

Актуальність вибраної теми викликана певними тенденціями ігнорування наукових досліджень як у законотворчій діяльності, так і в діяльності, пов'язаній із правозастосуванням. Фактично мова має йти про включення праворозуміння до змісту механізму цивільно-правового регулювання.

Сучасні цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини розвиваються в геометричній прогресії і за своєю кількістю претендують на лідерство серед усіх відносин, що виникають у суспільстві. Отже, спір про суб'єктивне цивільне право підлягає розгляду в судах цивільної юрисдикції.

Задля прикладу проаналізуємо статистику цивільного, господарського та адміністративного судочинства за 2016 рік.

Так, за даними статистичної звітності, у 2016 році на розгляді місцевих судів перебувало майже 1 млн 200 тис. позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень та справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства [1].

У свою чергу, упродовж 2016 року до місцевих адміністративних судів надійшли 215 339 адміністративних справ, позовних заяв, заяв про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, звернень, клопотань, подань, заяв, у тому числі поданих у порядку виконання судових рішень, судових доручень [2].

Що стосується здійснення судочинства господарськими судами, то на розгляд до місцевих господарських судів надійшло 195,5 тис. звернень суб'єктів господарювання [3].

Отже, статистичні данні явно демонструють зазначену нами тезу.

Водночас недостатність наукових досліджень, зокрема, змісту механізму цивільно-процесуального регулювання позбавляє насамперед законотворчий орган можливості вибудувати чітку схему цивільного судочинства в розумінні принципу доступності правосуддя.

Основні засади визначення механізму цивільно-правового регулювання були розроблені

ще С. С. Алексєєвим, і дотепер цей підхід вважається найбільш усталеним та доктринально розробленим. Так, ученим зазначається, що механізмом правового регулювання слід вважати взяті в єдності систему правових засобів, за допомогою якої забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [4, с. 9]. Доктринально прихильниками інструментального вчення сформульовані власні дефініції механізму цивільно-правового регулювання. Зокрема, О. О. Отрадна визначає механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань як «сукупність цивільно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується відновлення порушених прав потерпілого, відшкодування або компенсація заподіяної йому позадоговірної шкоди» [5, 17]. Запропонована дефініція яскраво демонструє цивілістичне спрямування досліджень автора. Зокрема, про це свідчить використання автором формулювання «цивільно-правові засоби», отже, йдеться лише про ті правові засоби, що притаманні власне цивільному праву й уособлюють приватноправові характеристики, а також визначення мети, на досягнення якої спрямований зазначений механізм, а саме деліктних зобов'язань. Дещо по-іншому пропонує підходити до визначення механізму правового регулювання договірних відносин у цивільному праві С. О. Погрібний. На його думку, останній являє собою «последовний ланцюг зміни окремих правових явищ: норма права, що регулює цивільні відносини, юридичний факт – права і обов'язки, що існують у цивільних правовідносинах, які виникли на його підставі, реалізація цих прав та виконання обов'язків, а за необхідності – також і за хист порушеного права чи інтересу» [6, с. 43]. На перший погляд може здатися, що С. О. Погрібний не визнає механізм цивільно-правового регулювання як «систему або сукупність цивільно-правових засобів», що є характерним для інструментального підходу. Але ми переконані, що це не зовсім так, оскільки зазначене концептуальне розуміння механізму впливає із самого змісту визначення, запропонованого С. О. Погрібним. Науковець

веде мову про «окремі правові явища», до яких відносить цивільно-правові норми, юридичні факти, суб'єктивні цивільні права та обов'язки, акти їх реалізації, а також засоби захисту порушених цивільних прав та інтересів, які належать до цивільно-правових засобів, що в сукупності утворюють механізм цивільно-правового регулювання. Отже, слід зазначити, що інструментальний методологічний підхід базується на розумінні механізму цивільно-правового регулювання як «системи правових засобів». Даний механізм завжди, незалежно від різних за своїм змістом формулювань, буде підводитися під розуміння його не як процесу, діяльності, а як правового явища, інструменту певного вищого порядку, що охоплює інструменти нижчого порядку для забезпечення процесу цивільно-правового регулювання і досягнення мети останнього. Звідси й назва даного методологічного підходу – інструментальний підхід. Інший підхід, що заслуговує на його аналіз, – це діяльнісний підхід, заснований В. М. Горшеневим. Основною метою діяльнісного підходу є аналіз механізму правового регулювання через призму діяльності уповноважених на те суб'єктів, що спрямовується на забезпечення реалізації приписів правових норм у реальне життя і досягнення мети правового регулювання – відповідного рівня упорядкованості певних суспільних відносин [7, с. 55-56].

Увесь подальший розвиток науки збагатив різноманітність наукових поглядів щодо визначення «правового регулювання» – його визначали як: правове явище [8, с. 20], впорядкування відносин за допомогою права [9, с. 5], формування нормативної бази правовідносин [10, с. 56], встановлення певного суспільного порядку [11, с. 133], дію юридичних засобів і соціальних факторів [12, с. 16-17], організаційне втручання у приватноправову сферу [13, с. 21-22], розтягнутий у часі процес [14, с. 32], установлення правових норм [15, с. 43] тощо.

Багатогранність наукових поглядів на розуміння правового регулювання свідчить про певну недостатність актуальної інформації про зміст та особливості механізму правового регулювання, особливо його галузевих проявів, зокрема механізму цивільно-процесуального регулювання.

Підтримуючи погляди В. М. Горшенєва, слід наголосити на тому, що механізм правового регулювання має залежати від змісту правовідносин. Говорячи про цивільно-процесуальні правовідносини, ми насамперед визнаємо необхідність окреслення сутності правового регулювання під час розгляду та вирішення матеріально-правових спорів у порядку цивільного судочинства. При цьому, за визначенням Н. І. Авдєєнко, предметом будь-якого правового регулювання є поведінка людини [16, с. 24], а тому саме поведінку суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин слід вважати об'єктом цивільно-процесуального регулювання.

На наш погляд, цивільно-процесуальне регулювання є складовою частиною правового регулювання та співвідноситься з ним як час-

тина й ціле. Тобто, якщо *правове регулювання є складовою частиною соціального регулювання, то цивільно-процесуальне регулювання є невід'ємним елементом правового регулювання, спрямованим на впорядкування правовідносин, що виникають внаслідок звернення особи за захистом своїх прав у порядку цивільного судочинства, маючи при цьому притаманні для правового регулювання ознаки з урахуванням процесуальних особливостей предмета та методу цивільного процесуального права.*

У свою чергу, цивільно-процесуальне регулювання включає в себе механізм судового захисту.

На думку С. К. Загайнової, механізм судового захисту починається зі звернення заінтересованої особи до суду за захистом і закінчується набранням рішенням суду законної сили. Механізм судового захисту є лише засобом захисту суб'єктивного матеріального права. При цьому загальний підсумок правосуддя має свій вираз у тексті судового рішення, що набрало законної сили. Надалі автор пропонує говорити про те, що задля виконання судового рішення запускається вже інший механізм, а саме механізм забезпечення виконання судового рішення [17].

Водночас, на погляд Л. О. Терехової, механізм судового захисту включає такі обов'язкові складники, як можливість звернення до суду і розгляд цієї цивільної справи судом та ухвалення судового рішення; забезпечення можливості усунення судової помилки вищою судовою інстанцією; виконання судового рішення, [18, с. 30].

Вважаємо, що право на судовий захист було б досить ілюзорним, якби національною правовою системою не забезпечувалось би остаточне виконання ухваленого судом рішення. Про те, що виконання судового рішення є обов'язковою умовою судового розгляду та вирішення справи з точки зору статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод [19], неодноразово наголошувалось під час ухвалення рішень Європейським судом із прав людини, зокрема у рішенні по справі «Горнсбі проти Греції» від 19.03.1997. Крім того, у разі невиконання судових рішень щодо питань власності можливе порушення статті 1 Першого протоколу, наприклад справа Бурдова і рішення у справі «Тимофєєв проти Росії» від 23.10.2003 [20, с. 215].

Крім того, на користь саме цієї правової позиції свідчать і останні зміни до Конституції України, а саме стаття 1291 у редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016. Зазначеною статтею встановлено, що судові рішення є обов'язковим до виконання і саме держава забезпечує його виконання, а також те, що, на наш погляд, є важливим, **контроль за виконанням судового рішення здійснюється судом**. З огляду на це, зміст позовних вимог як спосіб захисту може передбачати вимогу щодо встановлення судового контролю за виконанням рішення.

Отже, ми переконані в тому, що виконання судового рішення є *обов'язковим складником*

механізму судового захисту. Водночас тези окремих авторів про те, що виконання судових рішень належить до виключної компетенції виконавчої, а не судової гілки влади, не заперечують те, що задовольнити інтерес у цивільній справі можна лише внаслідок реального виконання рішення, а саме відновлення порушених прав.

Повертаючись до змісту механізму судового захисту, а саме його першого складника, слід зазначити таке.

Проблема доступності правосуддя розглядалася ще у ХІХ столітті, після проведення в Російській імперії судової реформи 1864 р. На переконання К. Арсеньева, мировий суд відповідатиме своєму призначенню лише тоді, коли стане загальнодоступним, зокрема за таких умов, як: близькість суду до населення; відсутність будь-яких обмежувальних форм, які б ускладнювали становище осіб, що ведуть тяжбу, чи підсудних; дешевизна провадження [21].

Розуміючи всі нинішні вади здійснення правосуддя (надмірна перевантаженість судів, колізійність законодавства, низька платоспроможність населення тощо), ми водночас стверджуємо, що судовий захист є основною конституційною гарантією кожного. Розвиваючи інші процесуальні (процедурні) форми захисту прав, як-то нотаріальну, медіаційну, арбітражну, варто все ж таки виокремлювати саме судову як всепоглинаючу та універсальну форму захисту, встановлення та визнання прав.

Отже, право особи на звернення до суду є першим складником механізму судового захисту.

Право на судовий захист визначено статтею 55 Конституції України. Крім того, право на захист цивільних прав та інтересів судом також закріплено статтею 16 Цивільного кодексу України [22]. Отже, кожен має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, зокрема, шляхом звернення до суду.

Розглядаючи питання механізму судового захисту, маємо зазначити тенденцію до гармонізації основних правових інститутів цивільного процесу зарубіжних країн. Зазначене є результатом зближення судових систем з одночасним збереженням національних особливостей. Результатом такого зближення є і зростаючий інтерес до інших, не судових форм вирішення, врегулювання спорів, процедур примирення тощо. Зокрема, імпантуючи змагальність як один із основних принципів сучасного цивільного судочинства, законодавець цілком виправдано йде шляхом впровадження й інституту примирення сторін цивільної справи на різних стадіях цивільного процесу.

Підставою для виникнення цивільно-процесуальних відносин є факт звернення особи з відповідною заявою до суду. Саме з цього моменту і запускається механізм судового захисту.

Для провадження у справі до судового розгляду характерним є з'ясування можливості

врегулювання спору до початку судового розгляду. З цією метою суд з'ясує: чи не відмовляється позивач від позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду [23].

Якщо ж говорити про тенденції законотворчої діяльності щодо вдосконалення цивільного судочинства, слід зазначити, що аналогічні положення містяться у статті 198 проекту Цивільного процесуального кодексу України. Водночас, окрім вже означених тут питань, суд також наділяється правом встановити наміри сторін щодо проведення процедури врегулювання спору за участю судді [24].

Зважаючи на те, що процедура примирення сторін за участю судді відбувається на стадії підготовки до судового розгляду, зазначені відносини є цивільно-процесуальними, а тому повинні визнаватися обов'язковими у механізмі судового захисту.

Так, відповідно до чинної редакції цивільного процесуального кодексу України, сторони мають право на укладення мирової угоди незалежно від стадії цивільного процесу. Метою мирової угоди є врегулювання спору між сторонами на основі взаємних поступок щодо власних прав та обов'язків у межах предмета позову. Завданням же суду є перевірити умови мирової угоди на їх відповідність закону, а також встановити, чи не порушуються ними права, свободи чи інтереси інших осіб. Якщо ж судом буде встановлено зазначене, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди та продовжити розгляд справи по суті. Так, Дніпровським районним судом Дніпропетровської області 16 травня (Справа № 175/4578/16-ц) постановлена ухвала про відмову у визнанні мирової угоди у цивільній справі про звернення стягнення на предмет іпотеки. Свою відмову суд обгрунтував, зокрема, тим, що зазначена мирова угода, її зміст не відповідають вимогам цивільного законодавства, крім того, враховуючи предмет та підстави позову, суд дійшов висновку, що умови мирової угоди суперечать закону, оскільки спірне майно є предметом Договору іпотеки, посвідченого приватним нотаріусом Дніпровського міського нотаріального округу, на підставі якого майно також перебуває під заборорою відчуження та перебуває під арештом на підставі постанови старшого державного виконавця Бабушкінського ВДВС м. Дніпропетровськ ГТУЮ у Дніпропетровській області, а отже, у суду відсутні правові підстави для визнання і затвердження мирової угоди [25].

Отже, результатом примирення сторін за допомогою судді є укладена ними мирова угода, затверджена судом. При цьому саме мирова угода є засобом розв'язання юридичного спору. У свою чергу, ухвала суду про затвердження укладеної сторонами мирової угоди є безумовною гарантією законності та юридичної вірогідності досягнутих домовленостей.

Слід зазначити, що серед інших, не менш важливих для запровадження процедур при-

мирнення факторів, зокрема суттєвого здешевлення затратної частини сторін спору, майже головним має стати добровільність виконання судового рішення. Саме такою є основна мета укладеної сторонами угоди, а її затвердження судом забезпечує додаткові гарантії її виконання.

Висновки

Підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку про те, що цивільно-процесуальне регулювання обов'язково передбачає механізм судового захисту, який складається з: *права на звернення до суду; права на судове примирення сторін; права на ухвалення судового рішення; права на перегляд судового рішення з метою усунення судової помилки; права на своєчасне виконання судового рішення.*

Список використаних джерел:

1. Судова статистика // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
2. Аналітичний огляд стану здійснення адміністративного судочинства у 2016 році // Офіційний веб-сайт Вищого адміністративного суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/statistika/analitika_2016_text/
3. Статистичні показники господарського судочинства // Офіційний веб-сайт Вищого господарського суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arbitr.gov.ua/pages/408>
4. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
5. Отраднава О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія / О. О. Отраднава. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
6. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія / С. О. Погрібний. – К.: Правова єдність, 2009. – 304 с.
7. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – М.: Юридическая лит-ра, 1972. – 256 с.
8. Тарахонич І. А. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / І. А. Тарахонич // Держава і право : збірник наукових праць. – Вип. 45. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – С. 12-18.
9. Паскар А. Л. Місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання / А. Л. Паскар // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – 2012. – Випуск 618. – С. 82-86. – (Серія : Правознавство).
10. Гойман В. И. Действие права (Методологический анализ) / В. И. Гойман. – М.: Академия МВД России, 1992. – 182 с.
11. Механизм правового регулирования общественных отношений: теория и практика : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Гродно, 4–5 апреля 2008 г.) / редкол.: Р. Н. Ключко (отв. ред.) [и др.] ; ГрГУ им. Я. Купалы. – Гродно: ГрГУ, 2008. – 399 с.
12. Витрук В. Н. Общая теория правового положения личности / В. Н. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 210 с.
13. Civil Procedural Rules and Directions – Incorporating the 66th Update that came into force on 1 October 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules>.
14. Бахта А. С. Механизм уголовно-процессуального регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А. С. Бахта. – М., 2011. – 518 с.
15. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1958. – 187 с.
16. Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права / Н. И. Авдеенко. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. – 73 с.
17. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе / С. К. Загайнова. – М.: Вольтерс Клувер, 2007. – 400 с. – Серия «Гражданский и арбитражный процесс: современный взгляд». – ISBN 978 – 5 – 466 – 00299 – 7 (в пер.) . – 83 с.
18. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты / Л. А. Терехова. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 320 с. – Серия «Гражданский и арбитражный процесс: современный взгляд».
19. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
20. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковскої. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
21. Арсеньев К. Мировой суд в провинции / К. Арсеньев // Вестник Европы. – 1870. – № 1. – 340 с.
22. Цивільний кодекс України // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
23. Цивільний процесуальний кодекс України // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page4>
24. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.
25. Ухвала Дніпропетровського районного суду від 16 травня 2017 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67715092>.

В статье исследуются вопросы механизма правового регулирования в зависимости от содержания правоотношений. Акцентируется внимание на том, что, говоря о гражданско-процессуальных правоотношениях, мы в первую очередь отмечаем важность определения именно сущности правового регулирования при рассмотрении и разрешении материально-правовых споров в порядке гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, гражданско-процессуальное регулирование, содержание гражданско-процессуального регулирования, механизм судебной защиты, исполнение судебного решения, доступность правосудия.

The paper is devoted to the issues of the mechanism of legal regulation depending on the content of legal relations. The author emphasizes on speaking of civil procedural legal relations, we first of all notice the importance of determining exactly the essence of legal regulation when considering and resolving material and legal disputes in the civil procedure.

Key words: mechanism of legal regulation, civil procedure regulation, content of civil procedure regulation, judicial protection mechanism, execution of judicial decision, access to justice.

